

УДК 343.293(477)

І. В. Дмитренко, здобувач

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
кафедра кримінального права, кримінального процесу і криміналістики,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ЗАСТОСУВАННЯ АМНІСТІЇ В УКРАЇНІ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Розглянуто формування інституту звільнення від кримінальної відповідальності на підставі акту амністії в Україні; згадані державні органи, що у попередні часи проголошували амністію, а також сучасні форми здійснення амністії.

Ключові слова: амністія, звільнення від кримінальної відповідальності на підставі акту амністії.

Амністія як акт прощення за вчинений злочин відома людству з давніх часів. Перші згадки про застосування амністії як державного заходу зафіксовані в історії демократичних Афін. Остаточно амністія як самостійний юридичний інститут сформувалася у ХІХ ст. в Західній Європі.

Звільнення від відповідальності у зв'язку із амністуванням відомо і вітчизняному законодавству. Третім Універсалом Центральної Ради УНР від 07.11.1917 р. була скасована смертна кара. Амністія передбачалася і в Конституціях СРСР та УРСР різних часів; Кримінальних та Кримінально-процесуальних кодексах УРСР; в Основах кримінального законодавства СРСР та союзних республік від 25.12.1958 р. та в інших нормативних актах.

При дослідженні правової природи амністії привертає увагу факт, що вона здійснювалася різними державними органами — органами дізнання, попереднього слідства, начальниками виправно-трудових установ, спецкомендатурами. Досить часто виконання актів про амністію покладалося на комісії у складі представників виконавчих комітетів місцевих Рад трудящих, судів, органів прокуратури, внутрішніх справ, а також партійних та інших установ.

Розглянемо докладніше державні органи, до компетенції яких у різні історичні часи в Україні входило проголошення акту амністії та створення документу, продумування форми здійснення амністії.

Після створення Української народної республіки, як вже вказувалося, амністія була проголошена III Універсалом Центральної Ради від 07.11.1917 р., яким була скасована смертна кара, ув'язненим і затриманим за політичні виступи була надана повна амністія, про що було прийнято закон, який датувався 19.11.1917 р. [1, 38].

Із створенням Української держави в Законі “Про тимчасовий державний устрій України” від 29.04.1918 р. про амністію не згадувалося, а вказувалося на те, що Гетьманові належить помилування засуджених, полегшення кари і загальне прощення зроблених злочинних подій [2, 72].

Наступною історичною подією було створення Української народної республіки часів Директорії та прийняття Закону “Про тимчасове Верховне правління та порядок законодавства в Українській народній республіці” від 12.11.1920 р., в якому вказувалося, що Директорія УНР в особі Голови Директорії видає акти амністії та помилування [3, 56].

Наступний етап є так званим радянським — створення Союзу Радянських Соціалістичних республік та Української Радянської Соціалістичної республіки.

Так, у главі 10 Конституції СРСР від 31.01.1924 р. передбачалося, що право амністії, помилування та реабілітації щодо громадян, засуджених судовими та адміністративними органами союзних республік, зберігається за центральними виконавчими комітетами цих республік [4, 77].

Вищий Центральний Виконавчий комітет оголошував акти амністії до прийняття Конституції СРСР від 05.12.1936 р., у ст. 49 якої передбачалося, що видання союзних актів про амністію відноситься до компетенції вищих органів державної влади — Президії Верховної Ради СРСР [5, 64].

Після запровадження посту Президента Законом СРСР від 14.03.1990 р. “Про заснування поста Президента СРСР і внесення змін та доповнень до Конституції (Основного Закону) СРСР” до його компетенції було відведено здійснення помилування. Відповідно до Конституції (Основного Закону) УРСР від 20.04.1978 р. певний період часу амністія проголошувалася Президією Верховної Ради УРСР (ст. 108 Конституції УРСР) [6, 88]. Відповідно до змін, внесених Законом України від 14.02.1992 р. до Конституції України, здійснення помилування та видання указів про амністію відносилось до компетенції Президента України, (наприклад, Указ Президента України “Про амністію з нагоди річниці проголошення незалежності України” від 17.08.1992 р.)

Отже, Президент України проголошував амністію своїми указами до прийняття Конституції України 1996 р., в якій запроваджувався принцип поділу влади на законодавчу, судову та виконавчу.

З прийняттям та вступом у законну дію Конституції України від 28.06.1996 р. амністія стала проголошуватися виключно законом України про амністію. Тобто сьогодні оголошення амністії знаходиться у компетенції Верховної Ради України, а не будь-якого іншого вищого органу державної влади. Так, в ч. 2 ст. 92 Конституції України передбачено: амністія оголошується законом України про амністію.

У різні часи амністія здійснювалася у різних формах. Так, у перших актах радянської влади застосування амністії відбувалося у вигляді звільнення від ув’язнення або з-під варти. Далі з’являються вказівки на скорочення строку покарання, а також застосування амністії революційними трибуналами, народними судами та адміністративною владою. Акти про амністію передбачали можливість звільнення осіб не лише від кримінального покарання, а й від адміністративних стягнень та дисциплінарних проступків. Наприклад, у постанові ВУЦВК від 04.11.1922 р. “Амністія” визначалося, що на відзначення радісних днів п’ятиріччя революції Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет ухвалив: звільнити від відповідальності всіх, що підпали в адміністративному порядку карам за порушення обов’язкових постанов, а також покараних у дисциплінарному порядку [7, 112].

Сьогодні нормативно-правовою базою здійснення амністії в Україні є Конституція (відповідно до ч. 3 ст. 92 якої амністія оголошується Законом України Верховною Радою України); Закон України “Про застосування амністії в Україні” від 01.10.1996 р. із змінами та доповненнями [8, 56] та окремі закони України про амністію; ч. 1 ст. 44 та ст. 86 Кримінального кодексу України; п. 4 ч. 1 ст. 6 [9, 173] і ч. 3 ст. 6 КПК України [10, 77].

Актом амністії звільняються від кримінальної відповідальності та покарання тисячі осіб, які вчинили злочини. За даними Державного департаменту України з питань виконання покарань, лише з місць позбавлення волі протягом 1992–2003 рр. було звільнено у зв’язку з амністією 151 496 осіб.

Визначення амністії дано в ч. 1 ст. 1 Закону України “Про застосування амністії в Україні” від 01.10.1996 р. — це повне або часткове звільнення від кримінальної відповідальності і покарання певної категорії осіб, які засуджені за вчинення злочину, або кримінальні справи стосовно яких перебувають у провадженні органів дізнання, досудового слідства чи суду, але не розглянуті останніми; або ж розгля-

сення судом вироку щодо винуватості особи, а отже, звільнення від кримінальної відповідальності на підставі акта амністії означає визнання особи винною у вчиненні злочину і припинення провадження у справі з nereабілітуючої підстави. Саме зважаючи на такі аргументи, пропонують у подальшому відмовитись від амністії як підстави звільнення від кримінальної відповідальності. Але амністія є “багатоаспектним соціальним заходом”, що має на меті не тільки звільнення певної кількості осіб від кримінальної відповідальності, а й демонстрацію державою реалізації принципу гуманізму, економії кримінально-правових заходів протидії злочинності тощо. З іншого боку, прийняття акту про амністію повинно бути цілком виваженим. Очевидно, що існування такого виду звільнення повинно існувати у державах з високою правовою культурою, з повагою населення до прав та свобод інших осіб, із здатністю держави забезпечити охорону прав і свобод людини та громадянина тощо. Тому якщо держава нездатна гарантувати захист своїх громадян від можливого рецидиву з боку осіб, яких вона щорічно звільнює, тоді цей інститут застосовуватися не повинен.

Закон про амністію, що звільняє від кримінальної відповідальності, має нормативний характер, він стосується певної категорії осіб та поширюється на певні категорії злочинів, що були вчинені цими особами. Однак у кримінально-правовій літературі не всі дослідники погоджуються із тим, що акти амністії мають нормативний характер.

Зокрема, І. Л. Марогулова зауважує, що нормативний характер мають лише “кримінально-правові та кримінально-процесуальні приписи, які регулюють порядок застосування амністії”, а сама амністія має лише характер піднормативного акта, що видається на виконання закону. О. А. Губська також вбачає певну відмінність закону про амністію “від звичайного нормативного акта, який вводить нові делікти або скасовує існуючі та встановлює чи змінює карні санкції”; вона зауважує, що “звичайний нормативний акт містить нове волевиявлення, а акт амністії не змінює і не скасовує норм права, що передбачають кримінальну відповідальність”.

Неможливо погодитись із наведеним судженням. Перш за все, мав рацію М. Д. Дурманов, який пропонував визнавати акти амністії кримінальними законами певного роду, що діють щодо діянь, вчинених у минулому. Але мова йде навіть не про те, чи визнавати закони про амністію частиною кримінального закону, а про те, чи мають вони нормативний характер взагалі. Крім того, КК чітко визначає, що звільнення від кримінальної відповідальності відбувається на підставі закону про амністію. Таким чином, законодавство України не допускає сумнівів щодо правової природи актів амністії, зазначаючи у ст. 44 КК та ст. 1 Закону України “Про застосування амністії”, що амністія оголошується законом про амністію, який приймається відповідно до положень Конституції, КК та вказаного Закону.

Передумова звільнення від кримінальної відповідальності на підставі закону про амністію складається з двох елементів. Перший елемент характеризує вчинений злочин, а другий — особу, яка вчинила цей злочин. Лише у своїй сукупності ці два елементи обумовлюють наявність чи відсутність передумови звільнення особи від кримінальної відповідальності на підставі закону про амністію. Юридичною підставою звільнення особи від кримінальної відповідальності на підставі закону про амністію є рішення суду щодо кожної особи індивідуально. Відповідно до ч. 2 ст. 6 КПК України, закриття справи на підставі акту про амністію не допускається, якщо обвинувачений проти цього заперечує. В цьому разі провадження у справі продовжується в звичайному порядку.

Отже, існування амністії є безумовним показником гуманності держави щодо осіб, які вчинили злочин, але при цьому слід займатися активною ресоціалізацією цих осіб у суспільство. Протягом розвитку вітчизняного законодавства, що регулювало це питання, повноваження щодо проголошення амністії переходили

від однієї гілки влади до іншої та відбувалися в різній формі. Сьогодні амністія здійснюється виключно на підставі закону України про амністію у формі звільнення від кримінальної відповідальності або повного чи часткового звільнення від покарання.

Література

1. III Універсал Центральної Ради від 07.11.1917 р. // Винниченко В. К. Відродження нації. — Київ—Відень, 1920. — Ч. II. — С. 74—84
2. Про Тимчасовий державний устрій України: Закон від 29.04.1918 // Державний вісник. — 1918. — 16 травня.
3. Про тимчасове Верховне правління та порядок законодавства в Українській республіці: Закон від 12.11.1920 // Конституційні акти України. 1917—1920 рр.
4. Основной Закон (Конституция) Союза Советских Социалистических республик от 31.01.1924. — Съезды Советов в документах. 1917—1936 гг. — М., 1960. — Т. III. — С. 40—54.
5. Конституция (Основной Закон) СССР от 05.12.1936. — Съезды Советов в документах. 1917—1936. — М., 1960. — Т. III. — С. 228—245.
6. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної республіки. — К.: Політвидав України, 1979. — 124 с.
7. Про звільнення з ув'язнення деяких категорій арештованих і засуджених: Постанова ВЦВК від 04.11.1922. — СУ РСФСР. — 1919. — № 14. — Ст. 138.
8. Про застосування амністії в Україні: Закон України. — Відомості Верховної Ради. — 1996. — № 48. — Ст. 263.
9. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар. 5-те вид., перероб. та доп. / Від. ред. Є. Л. Стрельцов. — Х.: Одиссей, 2008. — 800 с.
10. Кримінально-процесуальний кодекс України // Internet: www.rada.kiev.ua
11. Маляренко В. Т., Музика А. А. Амністія та помилування в Україні: Навч. посіб. — К.: Атіка, 2007. — 700 с.

И. В. Дмитренко

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики,
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ПРИМЕНЕНИЕ АМНИСТИИ В УКРАИНЕ: ИСТОРИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ

РЕЗЮМЕ

Рассмотрены основные этапы развития в отечественном законодательстве института амнистии. Сделан вывод о том, что амнистия провозглашалась не только высшими органами государственной власти, но и органами дознания, прокуратуры, начальниками уголовно-исполнительной системы, что является недопустимым, поскольку акт амнистии следует считать исключительным проявлением гуманности государства в лице высших органов государственной власти.

Ключевые слова: амнистия, освобождение от уголовной ответственности на основании закона об амнистии.